

ПРИРОДНІ ЛАНДШАФТИ ЛЕСОВИХ "ОСТРОВІВ" ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОЛІССЯ: АНТРОПОГЕННІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті автор розкриває особливості розміщення та характеристику ландшафтів лесових "островів" Чернігівського Полісся; подає інформацію щодо аналізу господарського використання даних ландшафтів та їх трансформації.

Ключові слова: ландшафтна структура, ґрунти, антропогенні зміни, природокористування

В ландшафтній структурі Чернігівського Полісся крім домінуючих ландшафтних комплексів поліського типу (вони займають близько 63% площі регіону) значне (до 18%) поширення мають ландшафтні комплекси з лісостеповими рисами, властиві так званім „лесовим островам”. Ці ландшафтні комплекси в Чернігівському Поліссі трапляються фрагментарно [7]. Вони найбільше поширені на північ від Десни смугою та утворюють Михайло-Коцюбинський, Ріпкинсько-Чернігівський, Седнівсько-Тупичівський та Березинсько-Менсько-Сосницький лесові острови. "Острови" різні за площею та орографічно вищі від оточуючих місцевостей і відрізняються переважанням привододільних хвилястих лесових рівнин, розчленованих верхів'ями ерозійної мережі, та лесових еродованих рівнин з власною системою ярів і балок.

Ґрунтоутворюючими породами тут є лес і лесовидні суглинки піскувато-крупнопилувато-легкосуглинкового і піскувато-легкосуглинкового механічного складу.

Залежно від рельєфу місцевості, процесів, карбонатності і механічного складу ґрунтоутворюючих порід, а також інших факторів утворились сірі лісові ґрунти та чорноземи опідзолені і чорноземи глибокі малогумусні вилугувані.

Чорноземи глибокі малогумусні вилугувані поширені виключно на території Березинсько-Менсько-Сосницького лесового острова. Що ж до чорноземів опідзолених, темно-сірих, сірих і світло-сірих опідзолених ґрунтів, то вони розповсюджені на усіх лесових островах Чернігівського Полісся.

Поряд із сірими лісовими ґрунтами та чорноземами в межах Ріпкинсько-Чернігівсько та Седнівсько-Тупичівського лесових островів на терасах болота Замглай (в минулому річища Дніпра) і понижених елементах поширені сірі опідзолені солончакуваті і лучні карбонатні солончакуваті ґрунти.

В агрономічному відношенні ґрунти лесових островів є найродючішими ґрунтами Чернігівського Полісся. Вони мають 3,6—1,78% гумусу, більш насичені основами та більш задовільні фізичні властивості.

З XIX ст. на території дослідження інтенсифікуються всі види антропогенного впливу, які були до цього, і з'являються нові [2]. Корінні ліси тут майже зведені, боліт і луків мало; заліснені яри та балки використовуються як сінокоси та пасовища. До найбільш помітних змін приводить землеробство і в XIX ст.

починають проявлятися наслідки екстенсивного використання природного потенціалу геоконкомплексів для сільськогосподарських потреб.

Аналізуючи статистичні матеріали кінця 19 століття ми встановили, що орні землі від загальної площі угідь на території наших досліджень займали вже більше 50-60%, а місцями (Березинсько-Менсько-Сосницький та Михайло-Коцюбинський лесові острови й близько 70%).

До знарядь праці для обробітку ґрунту в межах лесових островів використовували, крім литовської „сохи”, московські однокінки-сохи, залізний плуг Вржесинського та малоруський плуг [7].

Малоруський плуг на кінець 19 ст. все більше витіснявся в Сосницькому повіті, оскільки тут були і більш родючі ґрунти, але і більш важкі для обробітку чорноземні ґрунти.

Складові частини сохи, що раніше були дерев'яні почали виготовляти із заліза. Багаті землероби використовували також „сошники” зі сталевими краями. Зміни в конструкції сохи залежали від фізичних властивостей ґрунтів. На піщаних ґрунтах запчастини були дерев'яні, а на суглинистих – залізні. Така зміна в конструкції засобів обробітку землі привела до швидшого розорювання значних площ придатних земель.

В другій половині 19 століття відбулися також зміни з використанням тварин як тяглової сили для запрягання в соху і плуг. Кінь витіснив майже повністю вола. Крім того двоконка замінила упряж сохи з трьох і чотирьох коней. Плужна упряжка також регресувала: замість двох та трьох пар коней почали запрягати трійку. Однією з причин цих змін було межування, яке проводилося в той час. Межуванням передбачалося зменшення вдвічі пасовищ, а коням потрібно менше паші ніж волам. Також іншою причиною була й повільність обробітку при упряжці волами [8, 12].

Способи обробітку землі також різнилися в залежності від якості ґрунту та особливостей сільськогосподарських культур.

Розораність земель за ХХ ст. майже не змінилася. Але змінився характер с/г впливу на природу, що пов'язано, насамперед, з хімізацією, механізацією сільського господарства [2].

Для більш детального аналізу зміни ландшафтів ми в процесі дослідження застосували ГІС-програму і створили на комп'ютері ландшафтну карту ділянки на сучасному етапі, а також використовуючи **військово-топографічні 3-х верстні карти** (1889-90 рр.) – картосхему ландшафтної структури століття тому, визначили площі та довжини контурів ландшафтних урочищ в сучасній та давній (століття тому) структурі ландшафтів.

Метричний аналіз різночасових картографічних матеріалів та створених нами ландшафтних карт окремих лесових островів (Березинсько-Менсько-Сосницького) показав, що за майже столітній проміжок часу (з кінця 19 ст. до нашого часу) збільшилися площі урочищ надзаплавних терас (збільшилася частка вирівняних терас), і частково зменшилась площа урочищ ерозійних форм рельєфу та заплав (таблиця 1).

ПРИРОДНІ ЛАНДШАФТИ ЛЕСОВИХ "ОСТРОВІВ" ЧЕРНІГІВСЬКОГО ...

Зменшилися довжини контурів всіх урочищ, але найбільше (більше ніж в три рази) зменшилися довжини контурів ерозійних форм, отже зменшилась розчленованість рельєфу території ключової ділянки.

Таблиця 1

Площа та довжина контурів урочищ ключової ділянки

Урочища	Сучасна структура ландшафтів		Структура ландшафтів століття тому	
	Площа, км ²	Довжина контурів, км	Площа, км ²	Довжина контурів, км
надзаплавних терас	74,45	147,1	72,53	181,9
западин	0,31	3,43	0,1	1,79
заплав	15,04	78,1	16,5	97,3
ерозійних форм	4,76	72,4	5,43	121,34

Всі ці зміни відбулися як наслідок надмірного сільськогосподарського освоєння людиною території ландшафтів і розорювання навіть ерозійних форм рельєфу.

Вплив господарської діяльності на ландшафти лесових островів Чернігівського Полісся повільно, але невпинно з часом зростає, призводячи до розвитку в них негативних природно-антропогенних, переважно деградаційних процесів (площинного змиву, збільшення западин і т.д.).

Список літератури

1. Армашевский П., Геологический очерк Черниговской губернии: / с картой и 5-ю таб. рис./ - К., 1883. - 139 с.;
2. Барановська О.В., Ландшафтно-екологічний аналіз території Чернігівської обл.: Автореферат дис... канд. географ. наук. 11.00.01 / НАН України, Інститут географії. - К., 1997. -24 с.;
3. Бойко Є.І. Агровиробничі особливості ґрунтів Чернігівської області та заходи по підвищенню їх родючості. К., 1963
4. Глібоко Н.І., Геологічні та геоморфологічні умови ґрунтоутворення в Чернігівській області, Зб. «Труди геогр. ф.ту Київського ун-ту», т.2, 1953.
5. Закревська Г.В., Геологічний та геоморфологічний нарис Чернігівського Полісся (між рр. Десною та Дніпром). - К.: Вид-во укр. АН, 1936. - 188 с.
6. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область – К.: УСЭ, 1983. – 814 с.
7. Маринич О.М., Українське Полісся. К.: Радянська школа, 1962, - 168 с.
8. Материалы для оценки земельных угодий, собранные Черниговским статистическим отделением при губернской земской управе. Т.13 Сосницкий уезд. Сост. Е.С. Филимонов. – Чернигов, 1884. – 206 с.
9. Мирчинк Г.Ф., Послетретичные отложения Черниговской губернии и их отношение к аналогичным отложениям Европейской России. - М., 1925, - 188 с.
10. Материалы по географии и статистике России. Черниговская губерния. Сост. М. Домонтович. Спб. 1865, - 685 с.
11. Петренко О.Н., Зарудная Р.Ф. Современное состояние ландшафтов Черниговской области и использование их ресурсов // Социально-экономические функции ландшафтов и состояние экосистем. – Тез. докл. областной науч.-практ. конф. – Чернигов, 1987. – с. 10 – 12.
12. Русов А.А. Описание Черниговской губернии. Т.1-2. Узд. Редакции «Земского сборника Черниговской губернии» - Чернишов, 1898 г.

Яковенко А.И. Естественные ландшафты лесовых "островов" Черниговского полесья: антропогенные трансформации

В статье автор раскрывает особенности размещения и характеристику ландшафтов лессовых "островов" Черниговского Полесья; подает информацию относительно анализа хозяйственного использования данных ландшафтов и их трансформации.

Ключевые слова: ландшафтная структура, грунты, антропогенные изменения, природопользование

***O. Yakovenko* Natural landscape of loessial "islands" in Chernihiv Polesye: anthropogenic transformations**

In the article the author shows the location and the characteristics of the loessial "islands" landscape in Chernihiv Polesye and gives the assay concerning its practical use and transformations.

Keywords: landscape structure, soils, change under influencing of man, land-tenure

Статья поступила в редакцию 25.07.2008 г